

Martina Ožbot

O prevajalčevem glasu: Dantejevi slovenski prevajalci – njihovi intelektualni profili in prevodi

Kot je splošno znano, vsako prevedeno književno besedilo nosi pečat prevajalčevega glasu, prek katerega bralci spoznavajo »izvirnik« in njegovega avtorja ter si obenem ustvarjajo podobo izhodiščne književnosti in kulture in morda tudi širših značilnosti književnosti obdobja, ki mu posamezno delo pripada. Prevajalec je v ciljnem besedilu lahko bolj ali manj »viden« ali bolj ali manj »neviden«¹ v smislu večje ali manjše prisotnosti posebnih prepoznavnih lastnosti, ki odražajo njegovo avtorstvo.² Vidnost prevajalca se od prevoda do prevoda lahko zelo razlikuje, kot se lahko razlikuje tudi od prevajalca do prevajalca, morda tudi od žanra do žanra, od obdobja do obdobja in od kulture do kulture. Vselej pa je prevajalčev glas pomemben, saj skozenj prodira njegovo dojetanje in interpretacija izvirnika pa tudi njegov odnos do avtorja (in do bralca), do nastopajočih oseb in do besedilnega sveta nasploh. Prevajalčev glas nam lahko veliko pove tudi o njegovem odnosu do jezika in do prevajanja kot medjezikovnega in meduklturnega prenašanja besedil in posredovanja sporočil. Lahko nam odstre tudi nekatere lastnosti prevajalca kot človeka, njegova stališča, poglede in interese. Skratka, kadar imamo na voljo več različnih prevodov istega izhodiščnega besedila, lahko njihove lastnosti odražajo strokovne, osebne, ideološke in intelektualne razlike med prevajalci. Če se izrazimo bourdieuevsko, prevodi odražajo prevajalčev habitus, t.j. temeljno dispozicijo oz. način obstajanja. Prek primerjave prevodov lahko torej razberemo pomembne ali vsaj zanimive informacije o sa-

1 Na vprašanje prevajalčeve »(ne)vidnosti« (*(in)visibility*) je v 90. letih opozoril Lawrence Venuti, ki je pojem razdelal in ga populariziral v več svojih spisih; gl. Lawrence Venuti, *The Translator's Invisibility: A History of Translation*, London 1995: Routledge.

2 Za študijo primera na osnovi slovenskega gradiva gl. Martina Ožbot, »Machiavelli in Boccaccio v Koširjevih oblačilih: k vprašanju prevajalčevega osebnega sloga«, v: *Prevajanje srednjeveških in renesančnih besedil: 27. prevajalski zbornik*, ur. M. Ožbot, Ljubljana 2002: Društvo slovenskih književnih prevajalcev, 188–199.

mih prevajalcih, razlikah in vzporednicah med njimi. Kot pravi Pierre Bourdieu,³ habitus zadeva sistem trajnih, prepoznavnih naravnosti in struktur, ki v prevajalčevem delovanju tvorijo vzorce. Habitus se torej nanaša na načela, ki generirajo prakse; te so običajno nezavedne in usmerjene k nekemu delovanju oz. cilju.

V svojem prispevku želim podati nekaj nastavkov za razmišljanje o slovenskih prevodih Dantejeve *Božanske komedije* (*La divina commedia*), kolikor ti odražajo intelektualne pa tudi nazorske značilnosti njihovih prevajalcev. Ta tridelna epska pesnitev z začetka 14. stoletja je Dantejevo najpomembnejše in najvplivnejše, pa tudi najbolj obsežno in najbolj znano delo in obenem eno temeljnih besedil svetovne književnosti, ki tudi v slovenščini obstaja v več delnih in integralnih prevodih, kar omogoča primerjavo vsaj štirih različnih prevajalskih glasov. Poleg prevodov *Božanske komedije* so v slovenščini na voljo tudi prevodi nekaterih drugih Dantejevih del, in sicer *Novega življenja* (*Vita nuova*), posameznih pesmi⁴ ter v latinščini napisane razprave *Monarhija* (*De monarchia*),⁵ toda njihovi prevodi so bistveno manj številni in raznoliki kot prevodi *Božanske komedije* in spričo tega manj primerni za primerjalno razpravljanje o intelektualnih profilih prevajalcev.⁶ Glede na povedano se bom v nadaljevanju posvetila zgolj prevodom Dantejeve pesnitve.

Dante Alighieri (1265-1321) kot klasik italijanske in svetovne književnosti je vsekakor reprezentativen tudi v prevodnem pogledu. Njegova *Božanska komedija* velja za eno najbolj prevajanih besedil nasploh, ki je doživelo in še zmeraj doživlja vrsto novih oz. ponovnih prevodov. Prevodi *Božanske komedije* nenehno nastajajo, v zadnjih dveh desetletjih je naprimer samo v angleščini izšlo več kot deset no-

3 Pierre Bourdieu, *Esquisse d'une théorie de la pratique*, Paris 2000: Éditions du Seuil, 256–260.

4 *Novo življenje* je izšlo leta 1956 v prevodu Cirila Zlobca, ki je nato pripravil še dva prevodna izbora iz *Novega življenja* in iz siceršnje Dantejeve pesniške produkcije (brez odlomkov iz *Božanske komedije*), najprej leta 1975 za knjižno zbirko *Lirika* in nato leta 2002 za zbirko *Mojstri lirike*.

5 *Monarhija*, prev. Tomaž Jurca, Ljubljana 2013: Slovenska matica.

6 O siceršnjih povezavah Danteja – med drugim o pesnikovih sicer nedokazanih obiskih Tolminskega in o politizaciji njegove tamkajšnje domnevne prisotnosti – in današnjega slovenskega ozemlja gl. Neva Makuc, »Dante Alighieri in slovensko ozemlje«, v: *Historični seminar* 6, ur. Katarina Keber/Katarina Šter (ur.), Ljubljana 2008: Založba ZRC, 41–56.

vih verzij, tako v rimani obliki kot v blankverzu, v prostem verzu in v prozi. Odkar je bil leta 1782 objavljen domnevno prvi prevod *Pekla* izpod peresa Davida Rogersa, je bilo v tem jeziku izdanih še približno štirideset verzij posameznih kantik in približno šestdeset integralnih prevodov.⁷ Nasploh so bili začetki Dantejeve prevodne recepcije sicer razmeroma pozni, saj prve prevode od izvirnika loči skoraj pet stoletij. Odločilni zanj so bili romantiki, nemški in angleški, ki jih je fasciniral imaginarij srednjega veka, medtem ko je francoska kultura spričo izrazite teže klasicistične tradicije Danteja odkrila šele nekaj desetletij pozneje.

Situacija v slovenski kulturi, kjer je izvorna recepcijska spodbuda – kot je bilo do začetka prejšnjega stoletja običajno – prišla iz nemško govorečega prostora, je seveda nujno precej drugačna kot v prej omenjenih dominantnih kulturah, čeprav je upravičeno trditi, da je zgodovina prevodov *Božanske komedije* v slovenščino, tako integralnih kot delnih, razmeroma bogata. Celotno besedilo je bilo v slovenščino prevedeno dvakrat. Avtor prvega prevoda je Jože (Josip) Debevec, ki je svoje slovensko besedilo po delih objavljaj v *Domu in svetu* med letoma 1910 in 1925, avtor drugega integralnega prevoda pa je Andrej Capuder, katerega prevod je prvič izšel leta 1972. Prva in druga kantika sta izšli v različicah še nekaterih drugih prevajalcev: Koseski je v letih 1877 in 1878 objavil *Paklo*, Gradnik leta 1959 *Pekel* in šest let pozneje (1965) *Vice* – v rokopisu pa je ostal tudi *Raj* –, istega leta (1959) kot Gradnikov *Pekel* pa je izšel tudi *Pekel* Tineta Debeljaka. Slovenske verzije posameznih odlomkov iz te pesnitve, izpod peresa različnih prevajalcev – od Stanka Vraza in Franja Zakrajška do Oton Župančiča in Cirila Zlobca – prav tako pričajo o vztrajnem slovenskem zanimanju za italijanskega pesnika.⁸

7 Najnovejša celotna prevoda sta iz let 2013 in 2018–2020. Prevajalca obeh sta znana literata in avtorja več pesniških zbirk. Prvi prevod je delo avstralsko-britanskega književnika Cliva Jamesa (1939–2019), drugi pa škotskega umetnika Alastaira Grayja (1934–2019). Kot odmevnega in kreativnega velja omeniti tudi prevod *Pekla* avtorja Ciarana Carsona (1948–2019) iz leta 2002, za katerega so značilne prvine irske angleščine. Sicer pa je bila že v prvih desetletjih recepcije *Božanske komedije* v angleščini teža Danteja znotraj ciljne književnosti zelo opazna, ne le v smislu nastajanja različnih prevodov, temveč tudi v smislu vpliva na izvirna angleška besedila (gl. V. Tinker-Villani, *Visions of Dante in English Poetry*, Amsterdam 1989: Rodopi).

8 V zvezi z recepcijo Danteja pri Slovencih gl. Tone Perčič, »Recepcija

Slovenski prevodni korpus je sicer začel intenzivno rasti šele v začetku 20. stoletja, ko se je razširil tako v kvantitativnem pogledu kot z ozirom na zastopane žanre in nacionalne književnosti, toda Dante je bil v slovenski kulturi prisoten že bistveno prej; poskusi prevajanja njegove pesnitve naj bi bili med najzgodnejšimi v slovanskem svetu. Znano je, da naj bi bil med prvimi prevajalci Danteja Janez Čop, brat Matije Čopa, a se njegov odlomek prevoda *Pekla* ni ohranil. Predvsem od sredine 19. stoletja, v času nacionalne krepitve, ko so prevodi zadobili pomembno vlogo kot sredstvo časovne pospešitve književnega, jezikovnega in kulturnega razvoja, se je več literatov, znanih in anonimnih, poskusilo tudi v prevajanju kakšnega Dantejevega speva. Leta 1835 najdemo drobne poskuse že omenjenega Stanka Vraza, objavljene v almanahu *Cvetlice 'z vrtov sakega izobrazženega*, tri desetletja pozneje pa prevodne odlomke Frana Zakrajška⁹ v goriškem tedniku *Domovina* (1867) ter leta 1885 v njegovi zbirki *Lira in cvetje*. V tem času je bila pri *Letopisu Matice slovenske* objavljena Koseskega verzija *Pekla*, in sicer najprej prvi štirje spevi (1867), nato leto pozneje celotna kantika. Vse od začetka je prevod Koseskega veljal za neposrečenega in slabo razumljivega, in to pretežno zaradi močne jezikovne idiosinkratičnosti, samovoljnih besedotvornih poskusov in nasploh nenaravne jezikovne podobe, torej lastnosti, ki jih tudi sicer najdemo v njegovih izvirnih pesmih. Ta prevod je bil sprejet zelo negativno kot protiprimer pesniškega besedila in v nadaljnjih prevodih Danteja ni imel odmeva. Znamenita je kritika, s katero se je na verzijo Koseskega leta 1878 odzval Fran Levstik:

Vsemu izobrazženemu svetu je znano, kako se Dante zelo težko čita in umeje; a še stokrat teže je Slovencu, razumeti Koseskega prevod; često ga brez originala v roki niti s krvavim potom ni razumeti. Vrhu tega smemo svobodno reči, da za otcem Markom Pohlinom še nihče slovenskega jezika ni tako po turški na kol nabijal, kakor ga vsem Slovencem na sramoto slavni (?) Koseski nabija. Kar je v poprejšnjih letih spisal boljšega, to so pozneje visoko odtehtale stvari, kakoršna

Dantejevega dela na Slovenskem od začetkov do let 1970«, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 64, 1 (1993): 64–61; Tone Perčič, *Dante pri Slovencih*, Ljubljana 1996: Slovenska matica.

9 Glede Vrazovih in Zakrajškovih prevodnih poskusov z Dantejem prim. Srečko Fišer, (2014) »Il primo secolo di traduzioni letterarie dall'italiano in sloveno (1775–1880)«, *Ricerche slavistiche* 12, 58 (2014): 448–451.

je »Paklo«. Ako res hoče o slovenščini imeti še kako posebno veliko zaslugo, naj – umolkne! Danes je slovenskega jezika znanje toliko napredovalo, da že ni treba pesmi delati iz edinih slovarjev, dobrih in slabih, in vrzeli jim mašiti z besedami, spakedranimi, kakor si bodi! Temu javno izrekamo odpor v imenu krasnega slovenskega jezika!)¹⁰

Tudi pozneje prevod Koseskega večinoma ni bil deležen kritiške naklonjenosti. Kot je v svojem prispevku o odmevih in vplivih italijanske književnosti na Slovenskem zapisal literarni zgodovinar in slovenist Bartolomeo Calvi,¹¹ je pri prevodu Koseskega hvalevredno zgolj to, da je odraz velike naklonjenosti prevajalca do Danteja in da je spodbudil druge, da se poskusijo pri tovrstnem podvigu.¹² Zelo prizanesljiv pa je do prevoda Koseskega Arnaldo Bressan, italijanski slovenist in avtor knjige *Dante in sloveno* (1990), katere glavni del prinaša primerjalno analizo prvih šestih verzov vsake izmed treh kantik *Božanske komedije* v slovenskih prevodih, med katerimi se mu Koseskega različica ne kaže kot posebej negativno izstopajoča. Toda vprašanje je, ali je Bressan, ki je bil po rodu Italijan iz Izole, desetletja pa je živel in deloval v Italiji, večinoma v Milanu, znal dovolj slovensko, da se na njegovo oceno lahko zanašamo. Zapisal je, da je prevod Koseskega sicer nenavaden, saj da je kot pohištvo, ki je sprva videti ceneno, a s staranjem pridobi na čaru in torej ni brez vrednosti:

Danes, po tolikem času, ki nas loči od *Pakla*, to delo po eni strani predstavlja nekakšen slovenski srednji vek prevodov Dantejeve pesnitve, po drugi pa v resnici tvori poseben jezikovni in estetski produkt, ki tako kot *kič* premore – spričo svojih omejitev in trivialnosti oziroma ravno zaradi njih – presenetljivo in robato, a hkrati izvirno fiziognomijo. Ta je podobna kot pri določenih kosih pohištva, ki jih imamo ob izdelavi za malovredne ali bizarne in ki čez desetletja postanejo na svojski način nadvse privlačni, in to v odločilni meri ravno zaradi nepravilnosti in bizarnosti, zaradi katerih so takšni, kakršni so, a ki v

10 Fran Levstik, »Pravda o slovenskem šestomeru«, v: *Prevajalci o prevodu: Od Trubarja do Župančiča*, ur. Majda Stanovnik, Ljubljana 2013: Založba ZRC, 127.

11 Bartolomeo Calvi je bil eden prvih italijanskih literarnih zgodovinarjev, ki so se ukvarjali tudi s slovensko književnostjo, večinoma skoz prizmo italijansko-slovenskih literarnih odnosov. Prim. Zoltan Jan, »Glasovi o Francetu Prešernu pri Italijanih«, *Primerjalna književnost* 24, 2 (2001): 58 in sl.

12 Bartolomeo Calvi, »Riflessi della coltura italiana fra gli Sloveni«, *Convivium* III (1931), 726.

njihovem nenavadnem videzu tudi izzvenevajo.¹³ (Prev. M. O.)

Po izidu prevoda *Pekla* izpod peresa Koseskega so si prevodi celotne *Komedije* ali vsaj katere od kantik sledili takole:

– Integralni prevod Jožeta Debevca, ki je izhajal revijalno med 1910 in 1925, in sicer *Pekel* v letih 1910/11, *Vice* med 1915 in 1919 ter *Raj* med 1921 in 1925.¹⁴ Debevec svoje različice ni pripravil za izdajo v knjižni obliki; njegov prevod je v enem zvezku izšel nedavno pri eni od italijanskih tržaških založb.¹⁵

– Prevod prvih dveh kantik, *Pekla* in *Vic*, ki ga je pripravil Alojz Gradnik; kot že omenjeno, sta besedili izšli konec 50. oz. v začetku 60. let,¹⁶ se pravi v prevajalčevi visoki starosti.¹⁷ Prevod *Raja* je ostal v rokopisu.

13 »Oggi, nella lontananza che ce ne separa, se il *Paklo* costituisce da un lato una specie di medioevo sloveno delle traduzioni del poema dantesco, dall'altro si compone infatti in uno straordinario oggetto linguistico ed estetico che possiede come il *kitsch* – nei suoi limiti e trivialità, e anzi in virtù di questi – una corrusca e villereccia ma originale fisionomia: simile a certi mobili che, di poco o bizzarro pregio quando furono costruiti, acquistano attraverso i decenni una grazia imponente e loro esclusiva cui concorrono, in modo determinante, proprio le deformità e bizzarrerie che la formano ma che – nello strano disegno da esse prodotto – anche si sciogliono.« (Arnaldo Bressan, *Dante in sloveno*, Udine 1990: Istituto di lingue e letterature dell'Europa orientale, 29–30.)

14 Dante Alighieri, *La divina commedia*, prev. Jos. [ip] Debevec, *Dom in svet* (1910–1925).

15 Dante Alighieri, *La divina commedia*, prev. Jože Debevec, Trieste 2021: Luglio.

16 Alighieri, Dante, *Pekel*, prev. Alojz Gradnik, Ljubljana 1959: Mladinska knjiga; Alighieri, Dante, *Vice*, prev. Alojz Gradnik, Ljubljana 1965: Cankarjeva založba.

17 O zanimivi epizodi v zgodovini slovenskega prevajanja *Božanske komedije* lahko beremo pri Cirilu Zlobcu, ki v zapisu o svojih začetkih prevajanja italijanske poezije (Zlobec 2002) govori tudi o neuresničeni nameri, da bi poslovenil Dantejevo pesnitev. Zlobec je leta 1955 Slovenski matici predlagal, da poskrbi za prevod *Božanske komedije*, in založba je predlog sprejela. Mladi pesnik, ki je ravno imel za sabo objavo zbirke Leopardijeve poezije, na izid pa je čakal njegov prevod Dantejevega *Novega življenja*, ni vedel, da ima Gradnik v tipkopisu že prevoda *Pekla* in *Vic*. V bran Gradnikovemu prevodu sta se postavila dva eminentna profesorja književnosti, Stanko Škerlj in Anton Slodnjak, nakar se je Zlobec po izkušnji z »zakulisno kulturno-politično intrigo«, kot jo imenuje, kljub prigovarjanju nekaterih velikemu dantejevskemu projektu odpovedal (Ciril Zlobec, »To in ono, a ves čas eno samo. (Izpoved prevajalca – brez zardevanja in brez slabe vesti)«, v: *Prevajanje srednjeveških in renesančnih besedil: 27. prevajalski zbornik*, ur. M. Ožbot, Ljubljana 2002: Društvo slovenskih književnih prevajalcev, 164–166).

– Prevod *Pekla*, za katerega je poskrbel Tine Debeljak in je prav tako izšel leta 1959.¹⁸ Gre za edini prevod, ki ni bil objavljen v Sloveniji (če odmislimo omenjeno lansko tržaško knjižno izdajo Debevčevega prevoda, izšlo skoraj stoletje po prvi objavi v periodiki), pač pa v Buenos Airesu, kamor se je Debeljak kot politični emigrant umaknil takoj po drugi svetovni vojni ter postal eden osrednjih članov slovenske izseljenske skupnosti. Že prej, med vojno, je nekaj spevov iz Dantejeve pesnitve objavil v *Domu in svetu*.

– Integralni prevod ob izidu tridesetletnega Andreja Capudra, izdan leta 1972.¹⁹ V naslednjih desetletjih je izšel v več ponatisih in novih izdajah, nazadnje leta 2005.

In zdaj si na hitro oglejmo biografske in intelektualne profile poglavitnih Dantejevih prevajalcev:

– **Josip Debevec** (1867-1938) je bil duhovnik in teolog ter klasični filolog in slavist z doktoratom iz teologije z Univerze na Dunaju, nato je študiral še filologijo na Univerzi v Gradcu; služboval je kot gimnazijski profesor. V Gradcu je naredil učiteljski izpit za poučevanje klasičnih jezikov, leta 1910 – se pravi ravno v letu, ko je začel objavljati prevod *Božanske komedije* – pa tudi učiteljski izpit za poučevanje italijanščine. V slovensko slovstveno in kulturno zgodovino se je vpisal najbrž predvsem kot prevajalec *Božanske komedije*, ki je njegovo najpomembnejše delo. Udeleževal se je tudi kot pisatelj za mladino in med drugim avtor igre *Junaške Blejke za ljudski oder*. Bil je tudi urednik revije *Dom in svet*. Slovenitev *Božanske komedije* je njegov edini prevod – če odmislimo gledališko delo *Težke ribe* poljskega avtorja *Michała Bałuckega, ki ga je prevedel še kot dijak*.

– **Alojz Gradnik** (1882-1967) velja za enega osrednjih slovenskih pesnikov 20. stoletja s samosvojo izobrazbeno, poklicno in litearno potjo. Bil je pravnik in sodnik, izobražen na dunajski univerzi (tako kot Debevec). Služboval je v več krajih, najbolj znan je čas, ko je bil kot sodnik Stola sedmerice dejaven v Zagrebu in bil zato nepriljubljen pri povojnih oblasteh, čeprav je bil pozneje rehabilitiran. Za razliko od Debevca, ki je bil Notranjec, je bil Gradnik iz Goriških Brd, in

18 Alighieri, Dante, *Pekel*, prev. Tine Debeljak, Buenos Aires 1959: Slovenska kulturna akcija.

19 Alighieri, Dante, *Božanska komedija*, I-III, prev. Andrej Capuder, Maribor 1972: Obzorja.

sicer sin slovenskega očeta in furlanske matere. Spričo družinskega okolja ne preseneča, če je bil že od otroških let dvo- ali trijezičen, prav tako je imel posebno afiniteto do italijanske kulture in književnosti. V slovenski kulturni zavesti je znan predvsem kot pesnik. Prevajal je iz italijanščine (npr. Sem Benelli: *Ljubezem treh kraljev*, Michelangelovi soneti), francoščine, angleščine (Oscar Wilde: *Pravljice*, poezije Elizabeth Barrett Browning, poezija in delom proza Rabindranatha Tagoreja), ruščine (Gorki: *Drobne povesti*) in iz srbohrvaščine (npr. Njegošev *Gorski venec*). V njegovem posrednem prevodu je izšla tudi zelo uspešna in večkrat ponatisnjena oz. ponovno izdana knjiga *Kitajske lirike*. Uredil je tudi zvezek z naslovom *Italijanska lirika*, ki je kot prva antologija italijanske poezije v slovenščini izšel leta 1940. Danteja je torej prevajal v starosti, ko je imel za sabo že dolgo in plodno pesniško pot in je že ustvaril bogat in raznolik prevodni opus.

– **Tine Debeljak** (1903-1989) je bil nečak Josipa Debevca²⁰ in tako kot stric je bil tudi on katoliški intelektualec. Na Univerzi v Ljubljani je študiral slovansko filologijo in primerjalno književnost. Kot rečeno, je Debeljakov prevod *Pekla* izšel v Argentini, kjer je Debeljak živel od zgodnjega povojnega časa do smrti. Dante mu je bil še posebej blizu zaradi izseljenske izkušnje, ki jo je tako kot italijanski pesnik tudi Debeljak dobro poznal. Ta biografska vzporednica je poudarjena v obširnem uvodu v njegov prevod *Pekla*. Tudi Debeljak se je že pred slovenitvijo Danteja poskusil kot prevajalec, in sicer predvsem poljske književnosti; prevajal je tako pesniške klasike, npr. Juliusa Słowackega in Adam Mickiewicza, pa tudi prozo, med drugim Reymontove novele. Vsekakor pa ostaja *Pekel* Debeljakov največji prevodni projekt. Kot je izjavil ob zaključku prevoda *Pekla*, je nameraval prevesti še obe drugi kantiki, a je dejansko objavil le še dva speva *Vic* (1964).

– **Andrej Capuder** (1942-2018) je bil po svoji formaciji romanist. Italijanščino in francoščino je študiral na Univerzi v Ljubljani, kjer je zatem deloval kot profesor francoske književnosti. Bil je tudi avtor pesniških zbirk in romanov ter esejist, predvsem pa prevajalec romanskih književnosti z bogatim opusom; primarno je prevajal iz italijanščine (poleg Danteja tudi Petrarco), pa tudi iz francoščine (npr. *Esej o smehu* Henrija Bergsona, *Božje okolje* in *Pojav človeka* Teilharda de Chardina), iz španščine (*Grobove in junake* Ernesta Sabata) in por-

20 Tone Perčič, Dante pri Slovencih, Ljubljana 1996: Slovenska matica, 97.

tugalščine (izbor iz Camõesove *Luzijade*). Kot Debevca in Debeljaka je tudi Capudra treba prištevati med katoliške intelektualce. Drugače od ostalih Dantejevih prevajalcev je bil zelo dejaven tudi politično, in sicer kot prvi kulturni minister samostojne Slovenije in pozneje kot slovenski veleposlanik v Franciji in Italiji. *Božansko komedijo* je prevajal deset let, med svojim dvajsetim in tridesetim letom, prevod je bil nagrajen s Sovretovo nagrado. Capudrov prevod, ki je opremljen tudi z ekstenzivnim kritiškim aparatom in ki ga je prevajalec večkrat revidiral, velja danes za referenčnega. V slovenščini sprejemamo Danteja predvsem skoz Capudrove besede, kar ne preseneča glede na to, da gre za najmlajšo, pa tudi najbolj natančno in dovršno slovenitev.

Toda zaustavimo se za trenutek ob samih prevodih, ki so si – kot je mogoče pričakovati – precej različni. Med njimi lahko opazimo pomembne razlike, kar zadeva izrazno natančnost (se pravi v odnosu do izvirnika), nato kar zadeva jezikovno kreativnost in pesniško moč, pa tudi jezikovno zastarelost oz. sorazmerno modernost. Ne glede na razlike pa velja poudariti, da so vse štiri slovenske različice *Božanske komedije*, torej dva integralna in dva delna prevoda, kot književna besedila sprejemljiva in se dobro vključujejo v korpus književnih besedil v slovenščini. Vse so tudi opremljene s kritiškim aparatom in uvodi, kjer pa – morda presenetljivo – skorajda ni govora o samih prevodih ali denimo o zagatah, dvomih, težavah ter posrečenih ali manj posrečenih prevodnih rešitvah. Izjemo predstavlja Debevec, ki v svojem uvodu nekaj malega govori tudi o prevodu. Pravi, da je skrajni čas, da tudi Slovenci dobimo Danteja v svojem jeziku, čeprav bi bil za takšno delo po njegovem najbolj poklican pesnik. Debevec v uvodu v *Pekel* piše takole:

Da nam je prevod »D. C.« potreben, je razvidno iz tega, da ga imajo že vsi kulturi narodi, tudi slovanski; Nemci n. pr. imajo že 20 celotnih prevodov! Mi imamo doslej edino Koseskega »Pakl«, ki je pa brez dvoma zastarelo. Kdo ga je sploh čital?

A pesnika naj bi prevajal pesnik! »Smo dolgo upali in se bali,« a ni se lotil prevoda noben pesnik; zato ne preostaja – če nočemo še čakati! – drugega, kakor da vzame nase to ogromno delo kak suhoparen filolog. Bodo vsaj znanamci imeli kaj za nami popravljati!

Žal bi nam bilo, ako bi našlo to delo – le malo čitateljev. Priporočal bi onim, ki znajo vsaj nekoliko laško ali pa le latinsko, naj si kupijo izvirnik ter naj primerjajo prevod z izvirnikom; tako

bodo v treh letih temeljito prečitali eno izmed najslavnejših del svetovnega slovstva.²¹

Tako Debevčeva kot vse tri poznejše različice so še danes razumljive in berljive. Če bi želeli vsako od njih karseda jedrnato označiti, bi lahko rekli, da je Capudrova filološko in jezikovno najbolj zanesljiva, pa tudi pesniško najmočnejša, Gradnikova jezikovno precej zastarela, Debevčeva filološko natančna, a izrazno in tudi ritmično pogosto okorna, Debeljakova pa sodobna in gibka, a nepopolna. A kot se lahko prepričamo že iz hitrega primerjalnega branja nekaj uvodnih verzov štirih različic, je vsaka od njih dovolj izvirna, samosvoja in obenem ustrezna izvirniku, da ji moramo priznati kvalitete, spričo katerih ponuja slovenskemu bralcu Dantejevo pesnitev v obliki verodostojne prepesnitve:

Inferno, I, 1-6

Nel mezzo del cammin di nostra vita
mi ritrovai per una selva oscura,
ché la diritta via era smarrita.

Ahi quanto a dir qual era è cosa dura
esta selva selvaggia e aspra e forte
che nel pensier rinova la paura!

Debevec (1910)

Dni naših polovica je za mano
bilà: tu znašel sem se v temni lozi –
zgrešena prava pot in vse neznano!

Bilà takó je gosta skoz in skozi
ta loza, pa zaraščena in silna,
da v mislih nanjo že se zdrznem v grozi.
pravi.

Debeljak (1959)

Na sredi pota našega življenja
me v gozdni hosti črna noč zagrne,
ko s steze prave sem zašel v blodênja.

Ah, reči, kakšno je biló to trnje,
goščava divja, trda, mi težkó je,
že v misli nanjo strah se mi povrne:

Gradnik 1959

Na sredi našega življenja pota
sem znašel v hoste mračni se goščavi,
ker ravno pot mi je preprla zмотa.

Težko z besedo oživi v predstavi
ta hosta divja pred peklà obalo,
ki že spomin njen me v nov strah pri-
pravi.

Capuder (1972) [1991]

Na sredi našega življenja póta
sem gozdu črnemu zašel v globine,
ker me na stranpot je zavedla zмотa.

Kako povem naj, kaj sem bolečine
prestal v tej hosti, mračni in zakleti,
ko strah me je, če se ozrem v spomine.

21 Jos.[ip] Debevec, »Uvod«, v: D. Alighieri, *La Divina Commedia*, prev. Jos.[ip] Debevec, *Dom in svet* 1910, 38.

Poleg razlik med posameznimi verzijami naj poudarim, da v izobrazbenih in nazorskih profilih prevajalcev lahko opazimo nekaj zanimivih podobnosti, predvsem med prvim in tretjim prevajalcem, Debevcem in Debeljakom. Vsi, še posebej pa omenjena prevajalca, pristopajo k Dantejevi pesnitvi kot besedilu velikega duhovnega in religioznega pomena ter k Danteju kot krščanskemu avtorju. Pri glavnih slovenskih prevajalcih Dantejeve pesnitve se zdi za približevanje besedilu zelo pomemben ravno religiozni oz. teološki vidik, kar morda ni nepričakovano, je pa vsekakor zanimivo, če pomislimo, da je med Dantejevimi kritiki in interpreti že dolgo tudi precej takšnih, ki poudarjajo sekularizirano branje *Božanske komedije*, med njimi je npr. Erich Auerbach, ki je leta 1929 objavil znamenito razpravo o Danteju kot pesniku tega, zemeljskega sveta kljub pesnikovemu esencialnemu izhajanju iz srednjeveške krščanske, še posebej tomistične filozofije (*Dante als Dichter der irdischen Welt*).²² Književni in ideološki/nazorski interesi slovenskih prevajalcev Danteja so torej tesno povezani. Zanje se *Božanska komedija* umešča v presečno polje med religijo, politiko in ideologijo – področja torej, ki se pri vsakem od štirih prevajalcev po pomembnosti uvrščajo na različna mesta, a so za vsakogar od njih vsekakor važna. Nadaljnja značilnost, ki jo lahko opazimo, je, da se nihče od naših prevajalcev s prevajanjem ni ukvarjal profesionalno. Vsi štirje so bili polno zaposleni; njihova službena področja so bila šolstvo in vera pri Debevcu, sodstvo pri Gradniku, gospodarstvo in uprava pri Debeljaku ter visokošolsko poučevanje, politika in diplomacija pri Capudru. Zlasti zadnji trije so se močno udejstvovali na področju književnega ustvarjanja, ki je bilo vsaj za Gradnika dejavnost, ki se ji je posvečal najbolj intenzivno in v kateri se je najizraziteje profiliral. Prevajanje je bilo vzporedna dejavnost, kar je poleg samega obsega pesnitve verjetno razlog, da se je dantejevski prevodni projekt pri vseh štirih zavlekel čez leta.

Jezikovno-besedilne razlike med štirimi slovenskimi verzijami je mogoče vsaj do neke mere razložiti z različnimi življenjskimi in

22 Erich Auerbach, *Dante als Dichter der irdischen Welt*, Berlin-New York 2002: De Gruyter. Prim. tudi: George Corbett, »Interpreting's Dante's 'Commedia': Competing Approaches«, *Biblioteca Dantesca* 4 (2021): 1–32; Jane O. Newman, »Auerbach's Dante: Poetical Theology as a Point of Departure for a Philology of World Literature«, v: *Approaches to World Literature*, ur. J. Küpper, Berlin 2013: Akademie Verlag, 39–58.

strokovnimi potni posameznih prevajalcev, ki so temeljno prispevale k njihovim različnim habitusom. To, da se Capudrova verzija, kaže kot najbolj prepričljiva, ne preseneča, saj sta se pri prevajalcu na posrečen način združevala njegov strokovni, profesionalni interes za književnost in njegova osebna literarna ambicija. Pri ostalih treh takšne literarne in prevajalske kombinacije ni ali vsaj ne v tako močni meri in na tako organski način. Kot smo videli, je bil Debevec duhovnik, teolog, učitelj in prevajalec; Gradnik je bil sodnik in prevajalec, Debeljak pa sprva učitelj, nato delavec, uslužbenec in kulturnik. Pri teologu ne preseneča posebej, če je njegova različica *Božanske komedije* manj poetična od drugih, saj je delo prevajalca, ki je bil bolj pazljiv v filološkem kot stremeč v literarnem pogledu. Gradnikov prevod prevzame več elementov Debevčevega, predvsem rime, jezikovno pa deluje dokaj zastarelo in togo; morda je bil Gradnik kot prevajalec Dantejeve pesnitve že toliko v letih, da nalogi ni več bil zmeraj kos. Debeljakova verzija ima, tako kot Capudrova, nesporno literarno vrednost, a je v jezikovnem pogledu na različnih mestih precej idiosinkratična, morda tudi zato, ker je prevajalec v času objave že dobro desetletje živel v tujem okolju, kjer je bila slovenska skupnost jezikovni otok, kar bi lahko imelo posledice tudi za Debeljakovo jezikovno rabo.

Hipotetično bi lahko pričakovali, da bodo med prevajalci morda pomembne razlike v njihovem znanju izhodiščnega jezika, italijanščine. Te razlike so sicer nedvomno bile, najbrž je bila italijanščina najbolj domača Gradniku, a kot kaže niso bile takšne, da bi kakorkoli vplivale na ustreznost slovenskega besedila. Vsi štirje prevajalci so se z izvirnikom znašli zelo dobro, spričo njihove široke jezikovne izobrazbe navsezadnje ni bilo tako bistveno, kako aktivno obvladajo italijanščino, temveč je bila ob odlični receptivni zmožnosti v italijanščini pomembna predvsem njihova vraščenost v slovenščino kot jezik njihovih prevodnih kreacij.

Če torej strnemo in se poskusimo vprašati: »Čigav glas pravzaprav slišimo, kadar Dante spregovori v slovenščini?« Odgovor bi lahko bil, da gre za dvojni glas, za sestavljen glas, se pravi glas pesnika in prevajalca kot njegovega (pesniškega) pomočnika, ki sta v novem besedilu oba bistvena. To besedilo še vedno pripada Danteju, hkrati pa tudi slovenski književni kulturi.

Viri in literatura

I.

- Alighieri, Dante. *La Divina Commedia*. Ur. Giuseppe Vandelli. Milano.²¹ 1987. Hoepli.
- Alighieri, Dante. *La Divina Commedia*. prev. Jos.[ip] Debevec. *Dom in svet*. 1910-1925. [Ponatis: Alighieri, Dante. *La divina commedia*. Prev. Jože Debevec. Trieste 2021. Luglio.]
- Alighieri, Dante. *Pekel*. Prev. Tine Debeljak. Buenos Aires 1959. Slovenska kulturna akcija.
- Alighieri, Dante. *Pekel*. Prev. Alojz Gradnik. Ljubljana 1959. Mladinska knjiga.
- Alighieri, Dante. *Vice*. Prev. Alojz Gradnik. Ljubljana 1965. Cankarjeva založba.
- Alighieri, Dante. *Božanska komedija*. Prev. Andrej Capuder, I–III. Maribor 1972. Obzorja.

II.

- Auerbach, Erich. *Dante als Dichter der irdischen Welt*. Berlin-New York. 2002 [1929]. De Gruyter.
- Bourdieu, Pierre. *Esquisse d'une théorie de la pratique*. Paris. [1972] 2000. Éditions du Seuil.
- Bressan, Arnaldo. *Dante in sloveno*. Udine. 1990: Istituto di lingue e letterature dell'Europa orientale.
- Calvi, Bartolomeo. »Riflessi della coltura italiana fra gli Sloveni«. *Convivium III* (1931). 706-734.
- Corbett, George. »Interpreting's Dante's 'Commedia.' Competing Approaches«. *Biblioteca Dantesca* 4 (2021). 1–32.
- Debevec, Jos.[ip]. »Uvod«. V: Dante Alighieri. *La Divina Commedia*. Prev. Jos.[ip] Debevec. *Dom in svet* (1910): 36-38.
- Fišer, Srečko. »Il primo secolo di traduzioni letterarie dall'italiano in sloveno (1775-1880)«. *Ricerche slavistiche* 12, 58 (2014). 443-458.
- Jan, Zoltan. »Glasovi o Francetu Prešernu pri Italijanih«. *Primerjalna književnost* 24, 2 (2021). 53–78.
- Levstik, Fran. »Pravda o slovenskem šestomeru«. V: *Prevajalci o prevodu: Od Trubarja do Župančiča*. Ur. M. Stanovnik. Ljubljana. [1878] 2013. Založba ZRC, ZRC SAZU. 124–128.
- Makuc, Neva. »Dante Alighieri in slovensko ozemlje«. V: *Historični seminar* 6. Ur. K. Keber/K. Šter. Ljubljana. 2008. Založba ZRC. 41-56.
- Newman, Jane O. »Auerbach's Dante. Poetical Theology as a Point of Departure for a Philology of World Literature«. V: J. Küpper (ur.). *Approaches to World Literature*. Berlin. 2013. Akademie Verlag. 39-58.
- Ožbot, Martina. »Machiavelli in Boccaccio v Koširjevih oblačilih: k vprašanju prevajalčevega osebnega sloga«. V: *Prevajanje srednjeveških in renesančnih besedil*:

27. *prevajalski zbornik*. Ur. M. Ožbot. Ljubljana. 2002. Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 187–199.
- Perčič, Tone. »Recepcija Dantejevega dela na Slovenskem od začetkov do let 1970«. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 64, 1 (1993): 64–61.
- Perčič, Tone. *Dante pri Slovencih*. Ljubljana. 1996. Slovenska matica.
- Tinker-Villani, V. *Visions of Dante in English Poetry*. Amsterdam. 1989. Rodopi.
- Venuti, Lawrence. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London. 1995. Routledge.
- Zlobec, Ciril. »To in ono, a ves čas eno samo. (Izpoved prevajalca – brez zardevanja in brez slabe vesti).« V: *Prevajanje srednjeveških in renesančnih besedil*. 27. *prevajalski zbornik*. Ur. M. Ožbot. Ljubljana. 2002. Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 159–171.